

місцевих адміністрацій; корупції та хабарництва серед посадових осіб магістратів та державних органів. Магдебурзьке право на Наддніпрянщині було ліквідовано указом імператора Миколи I в 1831 році (в Києві – в 1834 році) [5, с. 257].

В українських землях, які увійшли до складу Австрійської імперії, Магдебурзьке право ще певний час зберігалось, проте стало об'єктом зазіхань з боку державної влади та місцевої адміністрації і поступово було зведено нанівець.

Хоча Магдебурзьке право в українських землях не відіграло тієї ролі, що в Західній та Центральній Європі, воно стало досить дієвим інструментом забезпечення демократичного самоуправління, стимулом розвитку правової культури, гарантом втілення економічних та соціальних можливостей. Магдебурзьке право в українських землях створило потужні передумови зародженню та розвитку демократичних інститутів громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Гошко Т. Нариси з історії Магдебурзького права в Україні, XIV – поч.. XVII ст. / Т.Гошко; [наук. Ред.. Я.Дашкевич]. – Львів: Афіша, 2002.- 254 с.

2. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний та порівняльно-правовий аналіз: навч. посіб. / Н.В.Камінська.- К.:КНТ, 2010.- 254 с.

3. Карліна О. Магдебурзьке право в містах України XV-XVII ст. / О. Карліна // Розбудова держави. – 2002. – № 1–4.

4. Самойленко Т. В. Магдебурзьке право / Т. В. Самойленко // Політологічний словник : навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005.

5. Усенко І.Б. Магдебурзьке право / І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К., 2001. Т. 3. – С. 543–544.

*Сацький Павло Вікторович, к. іст. н., доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТЮРКСЬКИХ КАГАНІВ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Перед кожною державою стоїть складне завдання – пошук балансу між інтересами метрополії й периферії. Також держава має забезпечувати баланс інтересів еліт шляхом формування цілісної економічної системи, яка могла би гарантувати соціальну базу для політичної системи й ієрархічної системи еліт. Тому регіональна політика держави мала базуватися на забезпеченні ієрархії еліт і збалансованої соціальної бази цієї ієрархічної системи. Державні утворення кочовиків раннього Середньовіччя мали особливий соціально-політичний устрій. Грандіозні простори територій, які часто охоплювали увесь

степовий пояс Євразії, потребували особливого підходу до регіональної політики. Зважаючи, що часто війська і народи цих держав долали за відносно короткий для свого періоду термін грандіозні простори, вони відзначалися особливо високим ступенем організації та жорсткої ієрархії, дисципліни, порушення вимог якої мало наслідком надзвичайно суворе покарання. Так, за непокору владі кагана до вождів племен, навіть якщо вони мали статус кагана, застосовувалась смертна кара, навіть якщо цей вождь був одного етнічного походження із каганом держави тюрків [4, с. 38]. Такий ступінь організації й дисципліни народів та війська й, саме головне, племінної еліти, потребував особливої політики тюркських каганів відносно регіонів кочової держави. Також володарі, як кагани так і більш низького достоїнства та рівня ієрархії – беки, шади, ябгу й інші, мали виробити надійні підходи до районування їхніх степових імперій, яке мало бути основою ефективною регіональної політики.

Щодо ефективності регіональної політики кочових імперій ми можемо судити, зважаючи на факти існування грандіозних за територіями імперій, котрі протягом кількох століть змінювали одна одну. Проте, слід брати до уваги, що імперії існували нетривалий період часу. Часто вони змінювали одна одну протягом одного покоління, хоча й декларували свою спадкоємність попередніх імперій. Про таку спадкоємність нам говорять фрагменти стели Кюль-тегіна, в яких йдеться про спадковість Другого Східно-тюркського каганату (689-745 рр.) його попередників у степах, а саме Тюркського каганату (552-603 рр.) та Першого Східно-тюркського каганату (603-630 рр.) [4, с. 36]. Спадкоємність державності забезпечувалась також на основі династичної спадковості, про що нам говорить згадка у стелі Кюль-тегіна про батька і дядька кагана, який встановив цю стелу. Відзначаючи великі територіальні простори тюркських держав, нам слід відзначити високу концентрацію ресурсів степових каганатів, їх високий ступінь організації й дисципліни, проте, це могло бути забезпечено на нетривалий час, частіше, на період одного-двох поколінь. На дану особливість державності тюрків раннього Середньовіччя вказує фрагмент стели Кюль-тегіна, в якому йдеться про напівміфічних каганів Буминя й Істемі, які були засновниками тюркської державності. Текст стели говорить, що після їх смерті на чолі каганату були нерозумні кагани і їхні буюруки (урядовці) також були нерозумними, що стало передумовою занепаду тюркської державності [4, с. 37]. Про факти занепаду тюркської державності в тексті стели Кюль-тегіна сказано і в подальшому, проте, вказуючи, що причиною занепаду була невірність народу своєму каганові [4, с. 39]. Дані факти говорять нам про визначну роль особистості кагана і, взагалі, володаря в тюркській державі для забезпечення її існування та ефективного функціонування.

Особливість ролі особистості в здійсненні ефективною державною політики в тюркських державах раннього Середньовіччя виявилась у тому, що гарантом державності завжди був живий, слід підкреслити, саме живий володар. Тобто, державність забезпечувалась не стільки етнічною спорідненістю, єдністю в сповідуванні релігійного культу, пам'яті про минуле, а саме живим каганом. Причому, цей живий каган мав засвідчити своїм підвладним народам, що він

достойний тримати владу над ними. Так, поняття хан (каган) означає «збирач народів» [1, с. 100]. За текстом стели Кюль-тегіна, каган, котрий поставив цю стелу на честь свого молодшого брата, відзначав, що він мало чисельний народ зробив численним, а бідний народ зробив заможним [4, с. 35]. Натомість, меморіальні стели тюркських володарів у басейні Єнісею сповнені, здебільшого, жалю щодо розлучення покійних володарів з їхнім народом [2, с. 104, 111, 112]. В них не містить побажання до нащадків, а жаль з приводу розлуки. Тобто, володарі у питанні збереження системи управління номадичними державами поклалися на власні здібності, котрі в меморіальних стелах доволі яскраво описувалися й якими вихвалялися, та на власний авторитет. У стелі Кюль-Тегіна, текст якої наносився за наказом живого кагана Більге на честь його померлого брата, чітко помітний наказовий тон авторитетного володаря до його підлеглих із наказом слухати його мову, оскільки в ній немає жодного неправдивого слова. Більше того, каган зобов'язує підвладних йому васалів дослухатися до його промови, скликавши їх заради цього до місця нанесення її тексту на камінь [4, с. 34]. Тому, в даному разі, ми можемо спостерігати приклад і передумови своєрідного «обожнення» володаря за життя, завдяки авторитету якого тюркська державність існувала. Також, ми маємо змогу на прикладі добре організованих, але нетривалих в часі існування держав прослідковувати витоки авторитаризму, в тому числі й у здійсненні державної політики в усіх сферах. Крім того, маємо змогу чітко виявити й окреслити основні ризики авторитарного устрою держави. Отже, нами з'ясовано, що тюркські держави раннього Середньовіччя були характерними авторитарними державами. На чолі цих державних утворень знаходилися виборні кагани [5, с. 218-219], яким слід було забезпечити свій авторитет діяннями. У цьому контексті, звертає на себе увагу традиція тюркських володарів встановлювати стели на честь вбитих ними ворожих володарів, так звані балбали. Причому, чим більше володарем було встановлено таких балбалів, тим його авторитет був вищим [4, с. 38-39]. Традиція увічнення пам'яті про переможених ворогів була своєрідним засвідченням авторитету переможця. Тобто, авторитетним виявлявся не той володар, на честь якого встановлено стелу, а той, який більше стел встановив своїм переможеним ворогам. Померлий володар мав підкріплювати авторитет живого володаря.

Авторитаризм державної політики тюркських володарів мав чітко проявитися і в регіональній політиці щодо великих просторів кочових імперій, здійснювати владу над якими було надзвичайно складно, оскільки на них розташовувалися різноманітні за етнічною ознакою народи.

Перш за все, звернемо увагу на ідеологію державного управління тюркських володарів раннього Середньовіччя. Головною метою правління кагана було зробити малочисельний народ чисельним та незаможний народ – заможним. Крім того, каганами визначалась глобальна місія їхнього владарювання, а саме, примушення до миру інших народів у спосіб, як це відзначалося в тексті стели Кюль-тегіна, позбавлення племінних союзів тих народів, які їх мали й позбавлення каганів тих народів у яких вони були [4, с.

38]. Тобто, тюркські авторитарні володарі здійснювали політику позбавлення інших, сусідніх народів їхнього державного суверенітету. Головною метою такої політики було упокорення народів тюркському каганові й створення умов для формування на великих степових просторах єдиного політичного ландшафту. Для забезпечення стабільності цього єдиного політичного ландшафту на значних територіях тюркські володарі ставили над підкореними народами своїх шадів та ябгу [4, с. 38]. Ці шади та ябгу мали виконувати функції адміністрування підкорених народів, їх визиску заради утримання підконтрольних даним посадовцям військових контингентів й здійснювати серед підвладних їм і каганові народів функцій арбітражного й поліцейського характеру. Отже, для контролю над народами, які проживали на периферії номадичної імперії, каганом ставилися його полководці, оскільки шадями у тюрків раннього Середньовіччя називалися командири військових загонів, які мали перспективу, здобувши собі певні заслуги, отримати достоїнство кагана, бека тощо. Зважаючи на ефективність у короткостроковій перспективі даної системи адміністрування імперії, ми можемо зробити висновок, що шади, поставлені каганом над підкореними народами, мали належний їм інструментарій для утримання в покорі підвладних народів, проте, слід відзначити наявність передумов для сепаратизму з їх сторони й непокори владі кагана. Такі випадки ми можемо відзначити за текстом стели Кюль-тегіна [4, с. 38]. Але імперії за життя кагана, який її створював, трималися доволі міцно. То ж, для нас важливо виявити і проаналізувати витоки міцності цих імперій, які слід шукати в вдало обраних принципах державної політики щодо регіонів.

Існує концепція, що тюркські народи, які склали каганат, мали значну ступінь автономії від кагана і, фактично, вони очолювалися каганами. Проте, головним серед тюркських каганів був той, котрий мав свою резиденцію в місцевості під назвою Отюкенська чернь. Дана концепція ґрунтується на фрагменті зі стели Кюль-тегіна, в якому прямо вказується, що каган, котрий перебуває в Отюкенській черні, має бути над іншими каганами [4, с. 34]. Проте, у тому ж тексті стели йдеться, що каганом було обрано Отюкенську чернь як вдалий регіон, в якому можна розбудовувати його племінний союз, оскільки він був віддалений від Китаю. Китайська імперія становила небезпеку поширення негативного для способу життя номадів впливу, який руйнував традиції й державність тюрків. Водночас, у тексті стели відзначено можливість посилати із Отюкенської черні до Китаю каравани за даниною [4, с. 34]. Отже, каган намагався розмістити свою резиденцію подалі від впливу імперій, міць яких стояла на економічній базі землеробства. Підвладні народи мали визнавати владу кагана й перебувати у своїх кочовищах. На такий принцип державної політики щодо підкорених територій із їх народами нам вказує фрагмент стели Кюль-тегіна, згідно якого каган говорить про необхідність впорядкування конкретного регіону, котрий було населено відповідним народом [4, с. 39]. Під поняттям впорядкування нам слід розуміти підкорення народу. Також, межі імперії каганами визначалися за характерними географічними показниками, не зважаючи, що підкорювалися кочові народи, які перебували постійно в русі.

Відповідно, за кожним народом було визначено межі його кочовищ, а кочовища власного народу каган визначив в Отюкенській черні.

Традиційний для тюрків раннього Середньовіччя спосіб адміністративного облаштування тюркських племен застосовує китайська імперія Тан після падіння Західно- і Східно-тюркських каганатів. Фактично, племінні союзи направлялися під владу китайської держави і та встановлювала межі кочовищ для кожного племені й визначала статус володарів цих племен, надаючи їм китайські титули. Китайські хроніки доволі детально описують систему адміністративного облаштування тюрків в імперії Тан. На основі даних цих хронік ми можемо зробити висновок, що кожний племінний союз становив самодостатню господарську одиницю, яка, у свою чергу, мала змогу забезпечувати військову одиницю. То ж, переселення тюркських племен, обумовлене їхнім безнадійним становищем, у володіння китайського імператора надало змогу китайській владі позбавити тюрків їхнього кагана, як це вони здійснювали, підкорюючи інші народи. Повноваження кагана щодо визначення статусу окремих народів та встановлення над ними володарів взяла на себе китайська адміністрація [3, с. 14]. Даний процес у тексті стели Кюльтегіна означено як зречення тюркськими беками їхніх титулів та взяття собі китайських титулів [4, с. 37]. Крім того, в тексті стели йдеться, що тюрки продовжували воювати за інтереси китайської імперії Тан [4, с. 35]. Отже, тюрками під владою китайської імперії було збережено їхні бойові одиниці й економічну базу для їх забезпечення. Заради ефективного використання у своїй політиці тюркських племен китайська імперія Тан мала застосовувати традиційні підходи до їхнього адміністративного облаштування, враховуючи традиції. Адже тюрки регулярно повставали проти влади імперії Тан й були ненадійними підданими, проте, вони забезпечували китайську армію високопрофесійною кіннотою, котра утримувалась економікою визначених для кожного племені пасовищ.

Відродження Другого Східнотюркського каганату відбувається завдяки Більге-каганові, під проводом котрого частина тюрків відкочували із меж, встановлених їм китайською владою [4, с. 35]. Під владою Більге-кагана відбувається об'єднання тюрків у військо, яке починає підкорювати народи в Степу, встановлюючи над ними шадів і ябгу [4, с. 36]. Таким чином, ми бачимо стабільний механізм формування державності тюрків раннього Середньовіччя, який був відпрацьований століттями і така його відпрацьованість давала змогу у короткі терміни відновлювати тюркську державність, існування якої не було тривалим в часі. Фактично, автономні володарі окремих племен, які поставали над окремими народами, будучи поставленими каганом шадями і ябгу над тими народами, склали основу для існування окремих народів й зберігали модель великої тюркської державності на рівні окремих племен. Автономізм окремих племен давав змогу зберігати державницькі традиції й передавати їх наступним державним утворенням.

Проте, у даному контексті постає питання яким чином тюркському кагану вдавалося тримати в державній єдності автономні племена на чолі із

самодостатніми володарями. Якщо прослідкувати сюжетну лінію тексту стели Кюль-тегіна, то стає очевидним, що каганові заради збереження власної держави слід було регулярно здійснювати військові походи, часто ці походи були безглуздими і могли поставити під питання існування тюркської держави [4, с. 41]. Військові походи мали втілювати в життя ідеологію тюркської державності, яка полягала в примушенні до миру сусідніх народів, що мало бути умовою для того, щоб каган мав змогу заявити про своє головне досягнення, що він нечисленний народ зробив численним, а бідний народ зробив заможним. Очевидно, під цим малось на увазі створення в межах Степу Євразії єдиної політичної й економічної системи.

Отже, тюркський каган, розбудовуючи кочову імперію, забезпечував вірних йому людей статусом шадів і ябгу над підкореними народами. Ці вірні каганові люди мали право визискувати підкорені народи й реалізувати в масштабах влади кожного шادا і ябгу над його народом повноту повноважень самого кагана. Фактично, кожен підвладний каганові місцевий володар мав змогу відчувати себе необмеженим володарем, проте, у війнах, які велись каганом, він мав підкорюватися володареві, від якого отримав свій статус. Так забезпечувався у тюркських державах раннього Середньовіччя баланс у прагненнях еліти й соціальна база політичного устрою кочової держави.

Список використаних джерел

1. Бернштам А. Социально-экономический строй орхоно-енисейских тюрков VI-VIII. Восточно-тюркский каганат и кыркызы / Бернштам А. – М.-Ленинград: Из-во Академии наук СССР, 1946. – 208 с.
2. Кормушин И. В. Тюркские енисейские эпитафии. Грамматика. Текстология / Кормушин И. В. – М.: Наука, 2008. – 342 с.
3. Малявкин А. Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии. Тексты и исследования / Малявкин А. Г. – М.: Наука, 1989. – 432 с.
4. Памятник в честь Кюль-тегина // Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тесты и исследования / Малов С. Е. – М.-Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1951. – С. 33-43.
5. Садри Максуди Арсал. Тюркская история и право / Садри Максуди Арсал. – Казань : Изд-во «Фан», 2002. – 412 с.

*Силка Оксана Захарівна, к. іст. наук, доцент,
Національний університет харчових технологій*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ДОБРОВІЛЬНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)

Становлення і прогресивний розвиток сучасного демократичного суспільства нерозривно пов'язаний і безпосередньо залежить від існування простору громадської ініціативи і активного функціонування особливих груп